

Maciej CZERWIŃSKI
Kraków

KODIFIKACIJA JEZIKA I KNJIŽEVNOSTI KAO SEMIOTIČKI PROCESI (TEZE)

U članku se govori o mehanizmima kodifikacije jezika i književnosti sa semiotičkog stajališta. Analiza se koncentrira na semiozi određenih znakova koji, pošto su uključeni u naracije i kategorizirani po načelu tip-egzemplar, postaju najbitniji faktori uvođenja reda u kulturu, to jest kodifikacije te kulture. U radu se navodi niz primjera iz južnoslavenskih i drugih kultura.

Ključne riječi: semiotika (kulture), kodifikacija jezika, kodifikacija književnosti, semioza, kultura kao semiotički prostor.

I. Uvodna razmatranja

U tekstu će biti riječi o pitanju *kodifikacije* ili *kanonizacije* književnog jezika i nacionalne književnosti. Najčešće se oba procesa – koje možemo definirati kao pokušaj svjesnog uvođenja reda u kulturu – pojavljuju istovremeno i uzajamno su povezana. Kodifikacija je uvijek kulturni proces jer se kultura – kao uklesano u jezik (i u jeziku) kolektivno pamćenje – od ne-kulture razlikuje po tome što je kultura znakovni sistem koji se stoga može, a i mora, promatrati i analizirati sa stanovišta semiotike odnosno semiotike kulture. Kako kažu Lotman i Uspienski „samo postojanje kulture supponira konstrukciju sistema pravila transformacije izravnih iskustava u tekst“. Ako je riječ o povijesti, a kodifikacija jezika i književnosti jest uistinu određeno čitanje povijesti, ruski semiotičari dodaju: „u cilju uključivanja nekog povjesnog događaja u određeni kadar, mora se taj događaj osvijestiti kao nešto što postoji što znači da ga je potrebno identificirati s određenim elementom u jeziku (...)“ (Lotman, Uspienski 1977 [1971]: 151).

Glavni mehanizmi uspostavljanja smisla u datoj kulturi baziraju se na kodiranju (o čemu, između ostalog, svjedoči i zajednička etimologija riječi: *kodifikacija* i *kodiranje*) i na semiozi znakova i čitavih lanaca znakova. Ja ću ovdje govoriti o nekim od tih mehanizama, a također o tome da prihvatanje semiotičke perspektive u analizi pojave kodifikacije kulture, dakle također kodifikacije jezika i literature, apriorno znači prihvatanje *višeglasja* u interpretaciji svakojake činjenice koja – zahvaljujući određenoj semiotizaciji – postaje dio kanona te kulture (o *višeglasju* ću govoriti niže).

U semiotičkom smislu, koji želim ovdje predložiti, kodifikaciju se kano- na razumije kao stvaranje vjerodostojnog znakovnog poretka odnosno naracije koja može funkcionirati kao *supstitut* određenog mišljenja o toj kulturi (na isti način na koji znakovi funkcioniraju kao *supstituti* određenih izvanjezičnih enti- teta). Naracija dakle uspostavlja manje ili više unificiranu viziju kulture, a ova unificiranost stvara osjećaj da je kanon kulture nešto prirodno što proizlazi iz realnih činjenica. Odmah možemo reći, i to će biti jedna od glavnih teza tog izlaganja, da to nije sasvim tako. Kanon jest konstrukcija koja se samo *temelji* na određenim činjenicama koje su *nađene* u realnosti, ali nastaje kao rezultat određenog mišljenja o toj realnosti (kod Lotmana i Uspienskog se upravo go- vori o *transformaciji iskustva u tekst*). Stvaranje kanona je stoga *spoznajni* čin koji nije prirodan sam po sebi (iako se, da branimo našu teoriju od neopravda- no radikalnog konstrukcionizma, temelji na izvanjezičnim činjenicama) nego je naturaliziran zahvaljujući upotrebi određenih semiotičkih mehanizama na više razina: na razini pojedinih znakova i kodova (kulturnih i ideoloških) i na razini njihove konkretne aktualizacije u naraciji.

Budući da na temelju tih istih izvanjezičnih (realnih) činjenica možemo izgraditi različite naracije – dakle različite interpretacije te iste realnosti – tre- ba prihvatiti tezu da je stvaranje naracije *umjereno* arbitraran proces koji se ne može razmatrati u kategorijama apsolutne istine i laži nego se može razmatrati isključivo u kategorijama *adekvatnosti* dotične naracije iz perspektive odre- đenih kulturnih i ideoloških kodova. Prema jednom kodu nešto je istina, dok prema drugom to nešto nije istina. Primjerice, za većinu hrvatskih kulturnih kodova tvrdnja (sud): *Hrvatski književni jezik nastao je prije srpskog književ- nog jezika* je istina, dok ta ista tvrdnja za većinu srpskih nije istina. Štoviše, obje strane imaju dovoljno ozbiljnih argumenata – strukturiranih upravo u na- racije sa znanstvenim predznakom – da bi obrazložile svoj stav. Stoga, teško je razlučiti tko je zapravo u pravu jer se izrečeni sud ne odnosi izravno na stvarnost nego se odnosi na stvarnost percipiranu **posredstvom** spomenutih **kodova**, a tako i **znakova**. Ova teza ne znači da prihvatam tvrdnju o neposto- janju istine. Ona jedino znači da prihvatam tvrdnju da **se o istini može govo- riti na više načina**. Istina postoji, ali budući da imamo njoj pristup isključivo preko znakovnog sistema koji počiva na mreži mnogobrojnih kodova (obje smo pojave sami sebi stvorili!), nju ne možemo nikada holistički uhvatiti. Ona postoji izvan dometa ljudske spoznaje jer je sam čin govora *spoznajni* čin. Ovdje se susrećemo s jednom aporijom: mi svijet poznajemo preko znakova (i čini nam se da znakovi odražavaju taj realni svijet), a s druge strane znakovi su *naši* proizvodi u kojima „se nalazi“ čitav niz *tragova* tog našeg spoznajog djelovanja.

Da bismo ovu hipotezu potkrijepili argumentima, moramo početi od naj- osnovnije stvari – od pitanja što je *znak*. Kako je poznato, u povijesti semioti- ke i u povijesti srodnih disciplina imamo više odgovora na takvo pitanje. Da ne ulazimo u previše kompliciranu tvar, odlučit ćemo, na temelju starih semi- otičkih doktrina, da svaku komunikacijsku praksu definiramo prema srednjo- vjekovnom pravilu: *aliquid stat pro aliquo* (nešto zamjenjuje nešto drugo,

nešto – doslovce – *stoji umjesto nečeg drugog*). *Aliquid* predstavlja u našem slučaju jedinice semiotičkog sistema – ovdje jezika dakle znakove; *aliquo* je u našem slučaju nešto na što *aliquid* referira, nešto izvanjezično (designat, denotat). Znakovi su dakle *supstituti* ili *reprezentacije* određenih izvanjezičnih entiteta u svijetu komunikacije (uzgred, treba upozoriti da fizički aspekt znaka trebamo nazivati *znakovnim posrednikom*, iz engleskog *sign-vehicle*; na tome su inzistirali skoro svi semiotičari, ali nijedan – uključujući i samog Peircea – nije se toga strogo držao). Ako nema reprezentacije, nema toga što ona reprezentira. Drugim riječima, ako nema *aliquid*, nema ni *aliquo*. Znakovi imaju tu moć da – zahvaljujući semiozi odnosno zamjenjivanju – **osvješčuju** postojanje nekih entiteta u izvanjezičnoj realnosti; oni **konceptualiziraju** izvanjezični svijet i nameću mu određene semantičke vrijednosti, npr. znak *postmoderno doba* ili *kraj povijesti* ili *globalizacija* konceptualiziraju određeno mišljenje o dotičnom vremenu. Pitanje: postoji li *globalizacija* ili *kraj povijesti*, odnosno je li to istina ili laž, stoga su besmislena pitanja.

Ali da razlučimo sljedeće: možemo li doista reći da izvanjezični entiteti ne postoje ako nisu reprezentirani u poretku znakova, ako dakle nisu *nazvani*? Ako prihvatimo nominalističku koncepciju, onda bi naš odgovor trebalo da bude pozitivan. Ako nema znaka, nema ni entiteta na koji taj znak referira odnosno on potencijalno može postojati, ali budući da ga nismo osvijestili (još?), znači da **za nas** on ne postoji. Treba ipak odmah napomenuti da nepostojanje određenog entiteta u *našoj* kulturi ne mora značiti da taj entitet ne postoji u nekoj drugoj kulturi. Drugim riječima, u nekim se kulturama nalaze znakovi koji referiraju na nešto što u drugim kulturama nije uspostavljeno jer nema reprezentacije na razini znakova. O postojanju takvih jedinica znaju svi koji poznaju druge jezike, ali možda najbolje bi bilo podsjetiti čitatelja na poznatu segmentaciju polja boje ili snijega u različitim kulturama, čime se bavila etnolingvistika. Znanje o drugim kulturama vjerodostojno pokazuje do koje je mjere proces semioze arbitrararan i na koji ga način možemo razumjeti kao spoznajni čin.

Stoga u svakoj komunikacijskoj djelatnosti treba razlikovati dva tipa poredaka: ontološki ili realni poredak (*aliquo*, ono što je **reprezentirano**) i znakovni poredak (*aliquid*, ono što **reprezentira**). Taj prvi poredak je bujan, čvrst, gust (*dense*), nediskretan i predstavlja *nesegmentiran kontinuum*, taj drugi je segmeniran na diskretne jedinice. Takva segmentacija nastaje zahvaljujući postojanju kulturnih kodova koji – kodirajući – uvode red u bujan, nesegmentiran kontinuum. Segmentacija je stoga osvješćivanje: kodovi – segmentirajući – osviješčuju ontološki kontinuum da ga *mi* možemo **uvidjeti**, to jest **uhvatiti** na određen način. Treba ipak napomenuti da znakovni poredak, kako kanimo misliti, ne odražava taj prvi ontološki poredak; on ga, na specifičan način, interpretira. I upravo zato bujna struktura snijega može se, kako pokazuju etnolingvistička istraživanja, segmentirati na više načina. Što je međutim bitno: mi ne možemo odrediti koji način segmentacije predstavlja istinu a koji predstavlja laž. Svi načini su s određenog stavnovišta relevantni jer se svaka segmentacija vrši u odnosu na kulturne kodove. Pitanje istine nije u

ovom slučaju dobro postavljeno jer – da ponovimo – mi nemamo izravan pristup realnosti, odnosno ontološkom poretku drukčije nego isključivo zahvaljujući tim diskretnim jedinicama, **tim istim diskretnim jedinicama koje smo sami stvorili**. I upravo zbog te kulturne determiniranosti ove ćemo jedinice, kako je sugerirao Umberto Eco, zvati *kulturnim jedinicama* (Eco 2009 [1976]: 70 – 73).

Sljedeće pitanje glasi ovako: na koji način *nešto* može zamjenjivati *nešto drugo* i zašto je tako da se ovo *zamjenjivanje* vrši na tako različite načine? Na takvo pitanje možemo odgovoriti ovako: ovo je moguće zahvaljujući postojanju različitih kodova. Kodovi – kao sastavni dijelovi kulturne zbilje – odgovorni su za stvaranje znakova i za određivanje mjesta tih znakova u znakovnom poretku, odnosno određivanju njihove konceptualizacije. Ako uzmemo primjerice znakovni posrednik *komunizam*, lako ćemo ispostaviti da on – bar na nekim razinama denotacija i konotacija – referira na nešto različito u poljskoj kulturi, u hrvatskoj kulturi, u crnogorskoj kulturi, u francuskoj kulturi, itd. Mi naravno – isto kao s bojama i sa snijegom – ne možemo odlučiti koja je referencija istinita a koja je lažna. Sve su istinite jer izražavaju različite kulturne kontekste, a svaki kontekst funkcionira u sistemu drukčijih kulturnih kodova. Treba također dodati – a to još više komplicira naše postavke – da se u svakoj od tih kultura nalaze i različiti *ideološki kodovi* koji mogu referirati na različite, često suprotne, izvanjezične entitete. Možemo stoga, primjera radi, govoriti o *komunizmu* Lenjina, Staljina, Tita, Tuđmana, Miloševića, hrvatskog maspoka, Sartrea, poljske demokratske opozicije, Leszeka Kolakowskog, itd. Na temelju svih tih kodova znak se *komunizam* razlikuje i po denotaciji i po konotaciji (posebno na aksiološkom planu). Čitava mreža tih denotacija i konotacija predstavlja neko vrlo kompleksno polje koje obično zovemo značenjem znaka ili semantičkim poljem, no bolje bi bilo govoriti o *prostoru semi-oze* jer je taj pojam dinamičniji i više odgovara toj umreženoj u kodove kompleksnosti. Interlokutorima se obično čini da govore o *istom* entitetu, ali uistinu govore o različitim entitetima jer, kako je slučaj s *komunizmom*, različito ga konceptualiziraju.

Prihvatanje takve teze vodi nas Bahtinovskoj koncepciji *višeglasja*, koju – po međunarodnim terminološkim odrednicama – može se zvati *heteroglosijom*. Višeglasje je konstantno stanje kulture u kojoj, u svakom trenutku njezine egzistencije, egzistiraju različiti kodovi (po Bahtinu – *jezici*). Da bismo razumjeli o čemu je riječ, moramo podsjetiti o kakvim jezicima govori ruski filozof. To su po njemu primjerice: ukrajinski jezik, jezik epa, jezik ranog simbolizma, jezik običnog inteligenta, jezik sljedbenika Nietzschea, jezik grupnih jezičnih običaja, profesionalnih žargona, jezici žanrova, jezici naraštaja i skupina dobi, jezici trendova, jezici autoriteta, jezici krugova različitih društvenih sredina, jezici prolaznih moda, jezici društveno-političkih dana ili čak sati.¹ Ima bezbroj kodova i oni se stalno isprepleću, i stalno

¹ Usp. Michail Bachtin (1982: 117 – 121), a također druga teoretska razmatranja o tom problemu: Maciej Czerwiński (2007, 2008).

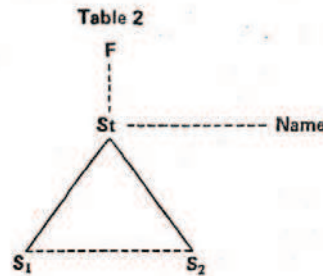
nastaju novi kodovi i tako dalje, *ad infinitum*. Najvažniji se od njih, pogotovo oni ideološki – bez obzira na to da li su dominantni ili marginalizirani u dotičnoj kulturi, a i to je stanje izrazito dinamično – bore za savladavanje višeglasja i stvaranje *jednoglasja*, jednog koda. Svaki kod teži monolitu. To je cetripetalan nasuprot centrifugalnom procesu. Jednoglasje ipak nikada neće nastati jer čak za vrijeme najstrožih totalitarnih sistema – u kojima se zahvaljujući institucionalizaciji i apsolutizaciji nekog koda nameće *jednoglasje* – drugi kodovi funkcioniraju u nekanonskoj odnosno neinstitucionalnoj društvenoj zbilji i bore se, na različite načine, za svoje postojanje, a onda također za dominaciju. **Kultura je stoga mjesto susreta kodova** koji, kako smo već rekli, utiču na znakove, a znakovi utiču na kodove. Takav dijalektički proces omogućuje postojanje kulture i njezin razvoj.

Ako dakle prihvatimo tezu da se svaka kultura sastoji o različitih kodova, kodova koji na različit način nameću određenu logiku stvarnosti, moramo također prihvatiti i činjenicu da znakovi, odnosno kulturne jedinice – koji površinski izgledaju identično (dakle imaju istu *formu*) – mogu značiti nešto drugo odnosno mogu imati drukčiji *sadržaj*. Da ovo ne ostane samo puka teoretska premisa, pokušat ću sad pokazati na koji način možemo razmatrati mehanizam semioze koji će nam omogućiti razumijevanje kodifikacija kao semiotičkih mehanizama.

Jedan od najbitnijih mehanizama koje opisuje semiotika jeste relacija *tip-token*, odnosno *tip-egzemplar*. Zahvaljujući jeziku mi možemo kategorizirati predmete i pojave u tipove, odnosno u određene skupine. I tako npr. znak *pas* ne referira samo na jednog konkretnog psa (perceptivno), već i na sve pse koji su postojali, postoje ili postajat će u budućnosti (konceptualno). Na taj isti način čovjek klasificira sve pojave oko sebe, pa tako i jezičnu i književnu stvarnost. Za nas neki je pisac crnogorski pisac (jer smo stvorili *tip* „crnogorski pisci“) ili srpski pisac (prema *tipu* „srpski pisci“) ili smatramo da su neki dijalekti (čakavski, kajkavski, štokavski) dio hrvatskog jezika jer smo stvorili *tip* „hrvatski jezik“ u koji spadaju različiti idiomi, između ostalog čakavski, kajkavski, štokavski. Ovo se, naravno, temelji na određenoj tradiciji, na institucijama, na povijesti, itd., no ne mijenja činjenicu: sve se zbiva na razini semiozičkih mehanizama.

Umberto Eco u *Teoriji semiotike* daje dobar primjer. Po njegovom mišljenju, australopiteci nisu uspjeli stvoriti kulturu, iako su upotrebili kamen za razbijanje glave životinje zato što je za postojanje kulture potrebno da: (1) jedno biće uspostavi za kamen neku funkciju, (2) imenuje ga, npr. „kamen koji nečemu služi“, (3) prizna da taj kamen „odgovara funkciji F i imenuje se, na primjer, Y“. Rezultat ta tri uvjeta je upravo **semiozički proces** gdje S1 je prvi kamen, upotrebljen prvi put kao alat, S2 je neki drugi kamen koji se od prvog razlikuje po obliku, po boji, po težini. Dva kamena izgledaju drukčije, ali ih **se konceptualizira kao jedan tip** jer im je data (i priznata!) ista funkcija. Kad australopitek otkrije funkciju kamena S1 i nađe drugi kamen (različit po izgledu ali s mogućnošću pripisivanja iste funkcije), onda priznaje

da je on *egzemplar*, odnosno primjer jednog općenitijeg modela (St) koji je apstraktni *tip* (u okviru *tipa* nalazi se dakle i S1 i S2). Možemo se zapitati: što radi australopitek? On jednostavno podređuje jednom *tipu* određene *egzemplare* s funkcijom F, S1 i S2 su signifikativne jedinice koje referiraju i zamjenjuju F odnosno oni su znakovni posrednici F. Ovo dobro ilustrira ovaj dijagram koji navodi Eco:

Isto se događa s psima, s ljudima (kad ih dijelimo po nacionalnoj, vjerskoj ili drugoj pripadnosti), s knjigama, s narodima, s jezicima, s književnostima, s piscima, itd. Uzgred budi rečeno, čovjek ima opsesiju stvaranja *tipova* jer zahvaljujući kategorizaciji izvanjezičnih entiteta uvodi red u svoju kulturu i nameće joj, bar nekakav, smisao.

Ako prihvatimo takav model, onda moramo prihvatiti i tezu da se skupina *egzemplara* može širiti beskrajno, a pripadnost određenom *tipu*, ovdje tipu „kamen“, zavisi od konceptualizacije koja je, kako smo rekli, prilično arbitran i spoznajni proces i zavisi od kodova koji funkcioniraju u dotičnoj kulturi jer, da ponovimo, kodovi su odgovorni za segmentaciju kontinuuma. Naravno, arbitranost je manja kod fizičkih, homonimičnih entiteta. Primjera radi, *egzemplar* „mrav“ ne bismo priključili *tipu* „kamen“, no kod heteronimičnih, odnosno konceptualnih entiteta poput „poljskost“, „renesansa“, „ljubav“, „bošnjaštvo“, „crnogorski narod“, itd. stvari se znatno kompliciraju. Po tom pitanju imamo barem tri pitanja koja treba teoretski razlučiti.

Prvo se tiče same relevantnosti njihovog postojanja. Netko može negirati postojanje crnogorskog naroda i neće, stoga, prihvatiti postojanje znaka *crnogorski narod*, odnosno njegov kulturni ili ideološki kod će drukčije segmentirati izvanjezični kontinuum (u njegovom znakovnom poretku neće biti mjesta za takvu kulturnu jedinicu). Drugo se pitanje odnosi na semiozu znaka. Ako već znak postoji, ako ga dakle prihvati neki kod, on je uvijek otvoren za više semiozičkih procesa, što znači da dotičan znak može imati više značenja (znak *crnogorski narod* kao i *poljski narod* ima više značenja, a sve zavisi od perspektive koju nameću upravo kodovi). Treće je pitanje također povezano sa semiozom, no tiče se prvenstveno odnosa *tipa* prema *egzemplaru*, i obrnuto. Ako neki znak priznamo kao tip, onda je uvijek otvoreno pitanje koji egzemplari njemu pripadaju. Uzmimo tip „crnogorski narod“: on kod crnogorskih (pa očito i kod srpskih) kulturnih i ideoloških kodova potčinjava sebi

različite egzemplare. Primjerice, prema jednom kodu egzemplari C1, C2, C3 pripadaju tom tipu, prema drugom, tom tipu pripada samo egzemplar C1 i C2. Ako je naš tip „crnogorski pisci“, onda neki egzemplari, odnosno pisci koji su reprezentirani u znakovnom poretku – s perspektive nekih kodova – ne pripadaju tom tipu, već drugom tipu, npr. tipu „srpski pisci“ .

Svi spomenuti procesi imaju semiotičku narav jer, na temelju određenih kulturnih i ideoloških kodova, instruiraju jezik (zajednički kod) i stvaraju naracije koje su reprezentacija u znakovnom poretku određenog povijesnog razvoja, što jezika, što književnosti. Reprezentacije su, da kažemo, *prijedlog* i *definicja* za razumjevanje ontološkog poretka koji upravo na takav način čovjek želi upoznati. No u tom procesu upoznavanja, isto tako čovjek su-kreira taj poredak. I upravo zato naracije nikada nisu običan *odraz* realnosti nego su određena *spoznajna projekcija* odnosno *reprezentacija* te realnosti. U tom smislu povijesna naracija – o jeziku i o književnosti – *konstruira* našu spoznaju o prošlosti na temelju određenih činjenica koje su nađene u realnosti, što znači da su na takav način osviještene.

Dalje ću govoriti o najbitnijim semiotičkim mehanizmima koji su odgovorni za stvaranje svijesti o književnom jeziku i nacionalnoj književnosti. Upravo mehanizam podvrgavanja znakova nekim tipovima odnosno njihova kategorizacija je najbitniji način kodifikacije. I jedno i drugo su procesi određivanja što određenom tipu pripada a što mu ne pripada, što je *naše* a što nije *naše*.

II. Kodifikacija jezika

Što je kodifikacija jezika? Kodifikacija jezika je proces koji teži stvaranju normiranog idioma koji će služiti određenoj zajednici, danas uglavnom mislimo na nacionalnu zajednicu. Da bi ipak takav jezik mogao toj zajednici služiti potrebno je, uz lingvističko i stilsko usposobljavanje, i stvaranje svijesti o tom jeziku kao o jeziku te zajednice. Drugim riječima ta zajednica mora *znati* da je taj jezik *njezin* jezik. Da bi se takav cilj postigao, potrebna je konstrukcija *naracije* koja bi koherentno tumačila kako se taj jezik razvijao i kako se standardizirao. Takva naracija uspostavlja unificirani smisao postojanja tog jezika. Pokazuje njegov razvoj, njegove probleme, njegove kontakte itd. U retoričkom smislu jezik u naraciji postaje njezin glavni junak, vrlo često s atributima živog čovjeka (antropomorfizacija na makrorazini). Ta figura je uvijek ugrađena u neku fabulu: postoji neki početak, neka sredina i neki kraj, iako kraj nikada u naraciji o jeziku ne znači smrt kao kod običnog čovjeka; jezik stoga – bar na nekoj od razina – podliježe deifikaciji jer je konceptualiziran u omnitemporalnoj perspektivi.

Kako onda možemo opisati kodifikaciju sa semiotičkog stanovišta? Pokušajmo opet, kako smo to teoretski obrazložili, podijeliti svijet na dva poretka: ontološki i semiotički. Ontološki poredak je bujan kontinuum svih mogućih organskih idioma koji nisu (još uvijek) segmentirani, oni postoje – nesegmentirani – kao realna činjenica i nemaju svojih imena, što znači da mi ne možemo tvrditi da se u tom kontinuumu nalaze idiomi. Tek proces semioze mijenja kontinuum u znakove, a sve se zbiva, kako smo rekli, zahvaljujući spo-

znajnom činu, činu konceptualizacije. Određeni kodovi, u tom slučaju kodovi određenih društvenih elita (jer upravo elite stvaraju svijest o jeziku i o drugim kulturnim pojavama), segmentiraju ontološki poredak i, na temelju nekih jezičnih činjenica (najčešće formalno-lingvističkih), izdvajaju određene idiome imenujući ih *jezicima* i *dijalektima* (nominacija podrazumijeva semiozu).

Takva segmentacija kontinuuma podsjeća nas na segmentaciju boja i snijega: dijelimo taj kontinuum na relevantne diskretne jedinice na temelju naše spoznaje. Naša segmentacija nije dakle objektivna, ona je spoznajna jer segmentira kontinuum na diskretne (kulturne) jedinice koje su – s perspektive određenih kodova – priznate kao relevantne. Štoviše, takva se segmentacija može vremenski mijenjati. Da podsjetimo, neki su od hrvatskih intelektualaca, na temelju učenja različitih slavista epohe (pogotovo Kollára), smatrali da Slaveni govore jednim jezikom s četiri narječja. Teza ta – kako dobro znamo – bila je svojevremeno dosta popularna te se, stjecajem različitih ideoloških kodova, transformirala u teoriju o zajedničkom hrvatsko-srpskom ili srpsko-hrvatskom jeziku (taj designat imao je više naziva, a sve je zavisilo od koda: *ilirski, hrvatski, serbski, južnoslavenski, jugoslavjanski*, itd.). Štoviše, dan danas ova teorija služi kao argument u jezičnom sporu kod Južnih Slavena. Ako tu stvar pogledamo semiotički, moramo prihvatiti da je Kollárov prijedlog zapravo jedan od mogućih kodova koji jezičnu stvarnost Slavena **konceptualizira** na jedan od mogućih načina, odnosno on segmentira tu stvarnost na određen način i u određeno vrijeme. I kao takav, poput svih drugih kodova, težio je i teži *jednoglasju*. Danas u mnogim knjigama možemo pročitati da je Kollárova koncepcija bila panslavenska zabluda. Iz perspektive određenih kodova to se doista može smatrati zabludom, no za semiotičku teoriju kao cjelinu ne radi se o zabludi, već o jednom prijedlogu – jednom od mogućih prijedloga segmentacije jezičnog kontinuuma koji se pojavio u određeno vrijeme, na temelju određenog znanja i određenih kodova. Kako smo rekli prije, čin se segmentacije vrši na temelju promatranja izvanjezične stvarnosti. U 19. stoljeću, za vrijeme Kollára, taj je svijet morao 'izgledati' drukčije jer je i drukčije bilo znanje, i društveno-politička situacija, i tehnologija, i svjetonazori, itd., itd. I upravo zato Kollárova – ili svaka druga teorija (čak i one stare o iliričkom jeziku) – jeste teorija manje relevantna s obzirom na današnje prilike. No, na jednom od razina, i u jednom vremenu, ona ima svoje opravdanje – opravdanje koje se temelji na određenim **segmentacijama** i na određenim **konceptualizacijama**. One djeluju kao **semiozički zapis** uklesan u jezik po naredbi određenih kodova.

Ako danas netko kaže da od južnoslavenskih jezika postoji srpsko-hrvatski, slovenski i bugarski, on je sljedbenik jednog od ideoloških kodova koji su razvojna crta panslavističkih uvjerenja i unionističkih težnji južnoslavenskih ideologija. Ako netko drugi pak kaže da danas od južnoslavenskih jezika postoje: bosanski, crnogorski, hrvatski, srpski, slovenski i bugarski (da ne govorimo o podjeli koju su predložili satiristi iz *Top liste nadrealista* gdje se pojavio crnski, gorski i hercegovački), on je sljedbenik drugih ideoloških kodova i zajednicu južnoslavenskih naroda smatra zabludom tvrdeći da je prirodnija

segmentacija na nacije koje su nastale u mnogo kompliciranijim procesima. U toj vizuri svaka nacija, ako je u stanju uspostaviti svoj nacionalni (pa i državni) subjektivitet, ima pravo imenovati svoj jezik imenom koje želi. Ako se takve dvije osobe sastanu, na primjer na nekom skupu, oni se ne mogu sporazumjeti zato jer su upravo **drukčije segmentirali ontološki kontinuum** i za *svoju* segmentaciju iskorištavaju dovoljno vjerodostojnih *dokaza*. Da ponovimo: svaka segmentacija na diskretne jedinice (znakove) ima *svoju* vjerodostojnu naraciju koja, s jedne strane, presuponira postojanje dotične zajednice i, s druge, nju afirmira. Spor dviju osoba nije dakle spor o činjenicama nego je spor o *interpretaciji* tih činjenica, složno kodu koji ih je već *interpretirao* zahvaljujući ovoj segmentaciji.

Kad govorimo o kodifikaciji jezika potrebno je također skrenuti pažnju i na pitanje *jezika* i *dijalekta*. Ima više teorija koje pokušavaju razlikovati ta dva entiteta. Prema jednoj od njih, dosta grotesknoj (ali kako prozirnoj!), razlika između dijalekta i jezika je takva da je jezik – dijalekt koji je imao sreću. Ova sreća nije puka sreća nego koincidencija koja je omogućila da jedan od organskih idioma – zahvaljujući društvenoj i političkoj moći – postane važniji od drugog. Tako je svojevremeno pariški idiom viših slojeva postao francuski jezik, poljski je idiom dviju pokrajina, Malopolske i Wielopolske, talijanski – idiom toskanski, itd. Imenovanje jednog, izabranog idioma – „jezikom“ nameće određenu konceptualizaciju jer stvara određenu koncepciju izvanjezične stvarnosti. „Jezik“ postaje centralni (i najvrijedniji) segment u lingvističkom univerzumu, ostalim idiomima – koji su također segmentirani – ostaje mjesto manje vrijednih dijalekata. Samo jedan od njih se njeguje, pogotovo u posljednje vrijeme, no njihov je status uvijek podređen iz perspektive nacionalne kulture (o tome je pisao Pierre Bourdieu i Zygmunt Bauman). Čin imenovanja je u tom slučaju aksiološki čin: leksem *jezik* je aksiološki vrijedniji nego leksem *dijalekt*. Kodifikacija jezika nije dakle samo proces planiranja statusa i korpusa, već je također i 'transfer' jednog idioma iz domene organskih u domenu neorganskih idioma koji je itekako povezan s vrednovanjem, odnosno s aksiologizacijom. Kad kažem: „ovaj idiom nije više *dijalekt*, on je *jezik*“, i ako to prihvate određeni ljudi i određene institucije, onda moj čin – koji ima spoznajnu narav – mijenja već segmentirani univerzum i nameće mu novu kompoziciju. Vrednovanje nekih idioma, pa tako i stvaranje književnih (zapravo nacionalnih) jezika, jeste proces koji smatramo prirodnim jer pozitivno vrednujemo razvoj nacija, no treba upozoriti da je u toku razvoja nacionalnih ideologija nestalo mnogo „manje vrijednih“ idioma, a s njima i lokalnih miljea i kultura.

Kako vidimo, koncepcija kanona nacionalnog jezika ne samo da se bazira na segmentaciji ontološkog kontinuum (i stvaranju diskretnih jedinica – znakova koje taj kontinuum segmentiraju), ali također na **hijerarhizaciji**, odnosno **vrednovanju** tih znakova. Znakovi su – da ponovimo opet: zahvaljujući kodovima – kontekstualno komponirani u naracije. U naracijama se stvara opći smisao određene interpretacije izvanjezičnog svijeta. Kako znakovi *zamjenjuju* (*stat pro*) određene entitete izvanjezičnog svijeta, tako naracije

zamjenjuju – a čine to na vrlo specifičan način (Hayden White je govorio da je naracija u našim kulturama najprominentnije sredstvo za uspostavljanje jedinstvenog smisla²) – čitav niz spoznaja u jedan semantički horizont. Kadgod mislimo o svom jeziku ili o svojoj naciji, mi smo uvijek determinirani kroz priče. Tako se, kao u klasičnom realističkom romanu, stvara određeni tok priče u kojoj se naglašavaju neki entiteti, dok se drugi marginaliziraju: nešto postaje *pozadina*, dok neke *figure* su bitnije ili manje bitne, jedne su nadređene, dok su neke podređene, itd. Možemo dakle reći da je naracija o jeziku, kao i svaka druga naracija, konceptualizacija izvanjezičnog svijeta, svijeta u kojem su – kako naglašavaju kognitivne teorije – neki elementi centralni, dok su neki periferalni. Tako je dihotomija *centralno – periferalno* ključni mehanizam za razumijevanje znakovne reprezentacije. I opet, retorički gledano, taj se proces odvija po pravilu hiponimije i hiperonimije, a također po pravilu metonimije i metafore. Metaforički i metonimički transferi su duboko upleteni u narativne strukture. Jezici i dijalekti – kao znakovi upleteni u paradigmatične i sintagmatične relacije – junaci su takvih priča: jedni važniji, drugi marginaliziraniji.

III. Kodifikacija književnosti

Kodifikacija književnosti je proces koji teži stvaranju unificirane vizije svih književnih činjenica za koje se smatra da su relevantne za uspostavljanje općeg smisla jedne kulturne zajednice. Da bismo mogli taj proces pogledati sa stanovišta semiotike, moramo odmah prihvatiti i to da su sva književna djela, svi pisci i svi književopovijesni periodi – *znakovi*, odnosno osviješteni entiteti, koji se uklapaju u određenu naraciju. Oni su znakovi koji su, poput „poljskosti“ i drugih heteronimičnih znakova, veoma komplicirani i funkcioniraju kao kulturne jedinice. Na primjer, semioza znaka „Jean-Paul Sartre“ ima različitu karakteristiku u francuskim, poljskim, crnogorskim, ili bugarskim kodovima. Štoviše, zavisno od ideoloških kodova semioza je još kompleksnija i isprepleće se zavisno od konkretnog, kontekstualno uvjetovanog, čina komunikacije.

Konstrukcija naracije o književnosti je, slično tome što se zbiva u povjesnoj naraciji ili u naraciji o jeziku, uvijek povezana s *izborom* znakova koji ulaze u kompleksnije strukture. Izbor se, opet, temelji na određenoj konceptualizaciji izvanjezične stvarnosti. Kada je riječ o piscima i njihovim djelima, onda – za razliku od procesa kodifikacije jezika – kontinuum je već segmentiran i nije ga potrebno segmentirati. Nismo u stanju, koliko spretni bili, napraviti od „Danila Kiša“ – „Danila“ i „Kiša“ jer je on već određena kulturna jedinica (u najmanju ruku kod može segmentirati tu jedinicu kao „ranog“ i „kasnog“ Kiša ili kao Kiša „esejista“ i Kiša „romanopisca“, itd.). Drukčije je s književnim periodima. Ovdje kodovi imaju više mogućnosti za različite segmentacije, ali – kako je poznato – neki segmenti koji funkcioniraju u našim

---

² O semiotičkoj perspektivi istraživanja povijesne naracije pisao sam na drugom mjestu: Czerwiński (2010).

spoznajama (npr. *renesansa*) su toliko uvriježeni da je teško misliti „izvan“ njih. Stoga teško je zamisliti i njihovu novu segmentaciju.

Sam izbor znakova koji su supstituti pisaca i njihovih djela je arbitraran jer se uvijek odnosi na određene kulturne ili ideološke kodove. Kod južnoslavenskih naroda, primjerice, sam je takav izbor veoma osjetljiva stvar jer su različiti kodovi opsjednuti potrebom nacionalne kategorizacije, u našem teoretskom instrumentariju nazvali bismo tu opsesiju podvrgavanjem *egzemplara* određenom *tipu*. Kulturni i ideološki kodovi određuju da li se dotični znak nalazi *u okviru* dotičnog *tipa* ili da li se nalazi *izvan okvira* toga *tipa* (upravo ta formulacija pokazuje do koje mjere mislimo metaforama!). To se najčešće vrši u mehanizmu *atribucije* što na usko jezičnom (npr. uvođenje pridjeva ili posvojnih zamjenica) što na narativnom planu (konstrukcija narativnih jedinica po pravilu *dio – cjelina*, opet na temelju metonimije ponajprije). Prva situacija je dovoljno jasna, pa je nema smisla ovdje elaborirati. Što se druge tiče, ovdje – slično kodifikaciji jezika – funkcionira mehanizam metafore i metonimije, a također hiponimije i hiperonimije. Svakom se znaku, koji je uključen u naraciju, nemeće dodatna semantička vrijednost. On se može razumjeti tek u okviru narativne cjeline jer je ona odgovorna ne samo za hijerarhički raspored znakova nego i za opći smisao kojem je podvrgnut. Na primjer, značenje znaka „August Šenoa“ izvan okvira hrvatske književnopovjesne naracije je posve drukčije, odnosno gubi više dimenzija koje su mu nametnute od strane te naracije. Upravo podvrgavanje tipu – odnosno kategorizacija – vodi nametanju određenom znaku čitavog niza semantičkih konotacija jer naracija „**napunjuje**“ taj znak dodatnim, globalnim značenjem koje je tipično za taj tip.

Primjera radi, možemo razmotriti znak *Gorski vijenac*. Ovo književno djelo, već u prvom čitanju i posebno u prvom pokušaju kategorizacije i interpretacije, nije više samo nevino književno djelo. Njemu se – zahvaljujući određenoj kontekstualizaciji – nameću dodatna značenja jer postaje dio različitih tipova, npr. „remek-djelo“, „ep“, „antimuslimanski pamflet“, „patriotska knjiga“, i mnogo više. Semiotički gledano, znak se *Gorski vijenac*, kao svašta u našim kulturama, uključuje u spomenute tipove. Stoga *Gorski vijenac* nije više nikada „čist“ *Gorski vijenac*, on je već kategoriziran i ispričan, i kao svaki znak – kako kaže Bahtin – miriše kontekstima. Mnoštvo tipova u koje ga se može uključiti dokazuje da je on, kao svi znakovi, polifon, odnosno da je otvoren na više interpretacija.

Da se još vratimo uključivanju određenom *tipu*. Na temelju kakvih informacija možemo odrediti pripadnost nacionalnoj kulturi određenog pisca? Za semiotičku perspektivu, koju ovdje pokušavam afirmirati, stvar nije uopće komplicirana, barem na razini definicije samih mehanizama. Naime, kako smo već rekli, različiti kodovi (na različite načine) pokušavaju dokazati da dotični *egzemplar*-pisac pripada određenom *tipu*-nacionalnoj kulturi. Takav se proces vrši na temelju penetracije izvanjezične stvarnosti, gdje se traže određene činjenice, i tek na temelju tih činjenica kodovi uključuju znakove u tipove i u naracije. Činjenice koje se uzimaju pri konceptualizaciji su različite:

porijeklo pisca, povijesni izvori, sama djela, porijeklo obitelji, jezik na kojem je pisao (kako znamo i sve ovo je veoma problematično), itd. Sve karakteristike treba, zavisno od konteksta, smatrati relevantnima jer su oni relevantni u okviru kodova koji ih pokušavaju dokazati. Naravno, neki su izbori adekvatniji, dok neki nisu. Teško je, na primjer, zamisliti situaciju da bi poljska naracija o nacionalnoj književnosti u svoj kanon uključila znak „Jean-Paul Sartre“ ili da bi crnogorska naracija o nacionalnoj književnosti uključila znak „Thomas Mann“ u svoj kanon kulture. No, u kompliciranim interkulturalnim vezama, poput južnoslavenskih (gdje se proces uspostavljanja subjektiviteta ne poklapa sa izrazitim razlikama), situacija nije tako jednostavna jer – semiotički gledano – segmentacija izvanjezičnog kontinuuma na kulturne jedinice, u kojem ima toliko kontradiktornih činjenica, nije prihvaćena od strane svih kodova. Svi dostupni kodovi pokušavaju nametnuti drugima vlastitu segmentaciju što vodi tome da je teško naći nesporne podatke, koje bi mogle prihvatiti sve strane spora, i prihvatiti zajedničku interpretaciju.

A interpretacija znaka, na više razina, jeste semiozički proces koji predstavlja samu srž spoznajnog čina. U svakom znaku (kao supstitutu određenog, manje ili više složenog, izvanjezičnog entiteta), kao i u svakoj naraciji (kao supstitutu kompleksnijeg poretka) ključnu ulogu igra aksiologija. U svakoj kulturi nešto je dobro ili loše, naše ili njihovo. Stoga naracija, uspostavljajući unificiranu viziju poretka književnih činjenica, uspostavlja također aksiološko polazište iz kojeg se promatra realni svijet i podvrgava tako stvorenoj kulturi svemoguće, ali već konceptualizirane odnosno semiotizirane, izvanjezične činjenice. Kada su već činjenice semiotizirane, odnosno pretvorene u znakove, onda se one uklapaju u naraciju, a najbitnija uloga naracije – osim vremenskog shvaćanja svijeta – jest uspostava uzročno-posljedičnih i kondicionalnih veza. Bez njih nema priče koja bi mogla objasniti kompleksnu stvarnost i nema općeg, centralnog smisla oko kojeg se okupljaju zbivanja (takav smisao ima npr. nacija kao aksiološka figura).

Da uzmemo primjer segmentacije povjesnog kontinuuma. Vrijeme je, kako smo rekli, bujan kontinuum i nediskretan sam po sebi, a njegova segmentacija počinje kad ga počnemo mjeriti, odnosno svoditi na diskretne jedinice: na sekunde, minute, sate, dane, tjedne, mjesece, godine, stoljeća, milenija, periode, epohe. Kada je riječ o povijesti književnosti, najbitniju ulogu među diskretnim jedinicama imaju ne sekunde, ne minute, nego *epohe*. Segmentacija na epohe (koja naravno ne isključuje segmentaciju na sekunde, ali ta segmentacija u tom kontekstu nije relevantna) jeste prvi moment funkcioniranja kodova. Oni u tom trenutku uspostavljaju red u percepciji vremena. U drugom pak momentu kodovi predstavljaju to što se lingvistički definira kao sintagmatska razina, odnosno povezivanje već segmentiranih jedinica u određenu cjelinu. To naravno zahtijeva uvođenje određene logike među segmente. Najčešće se u našim kulturama povezivanje vrši po modelu *razvoja* odnosno *evolucije* ili *progres*a. Budući da naracija presuponira vremensku kategoriju kao dominantnu, nama se čini da sve uvijek prema nečemu ide (i to je metafora!), odnosno da se razvija. Svi znakovi koji denotiraju pisce ili djela, a koji se

smatraju relevantnijima, podvrgavaju se takvoj logici, a ona utječe na shvaćanje toga procesa: on za nas predstavlja tzv. razvojnu liniju. Sve što je novo u povijesti književnosti, obično se kvalificira kao zrelije, nešto što „prirodno“ proistječe iz prethodnog (i upravo zato u naraciju uvijek imamo *prekursore*, *sljedbenike*, itd.). Tako segmentiran kontinuum subjektivizira određeni segment, odnosno epohu i njoj podređuje pisce i djela. Ako se oni ne uklapaju u konvencionaliziranu segmentaciju, njih se obično naziva *ranim* ili *kasnim* npr. *romantičarima* ili se kaže da su se rodili prerano ili da se ne uklapaju u određeno vrijeme. No ne radi se o tome da se oni ne uklapaju u određeno vrijeme, već se radi o tome da se ne uklapaju u **segmentirano polje vremena** koje već ima svoje semantičke odrednice, i stoga nameće određena očekivanja svojim egzemplarima.

IV. Zaključak

To što se zbiva na polju suvremene teorije i povijesti književnosti i jezika južnoslavenskih naroda oko određivanja nacionalne pripadnosti jezika i književnika jeste stanje, rekli bismo jezikom Bahtina, *višeglasja*. Takvo višeglasje postoji svugdje, u svakoj kulturi, ali kod Južnih Slavena, pogotovo iz postjugoslavenskih kulturnih prostora, ono je izrazitije jer je segmentacija izvanjezičnog kontinuumu višeznačnija nego drugdje, a sve to zbog više sličnosti tih kultura na nekim od razina. Ovdje, za kraj, možemo iznijeti opću opasku da se ontološki kontinuum segmentira lakše, odnosno vjerodostojnije tamo gdje određivanje granica među diskretnim jedinicama ima više relevantnih crta u izvanjezičnoj realnosti. Ako je kontinuum bujniji, onda je taj proces znatno teži i teže je, stoga, uspostaviti bilo kakav subjektivitet, pa tako i jezični i literarni.

Svi kulturni i ideološki kodovi u svim kulturama teže unifikaciji, stvaranju *jednoglasja*. Takvo jednoglasje, očito, nikada neće nigdje nastati, ali tražanje za jednoglasjem je pokušaj da se, na tom temelju, uredi nacionalne kulture jer svaka nacionalna kultura ima opsesivnu potrebu unifikacije. Teško je stoga zamisliti da će ta centripetalna borba kodova ikada prestati. Sigurno je ipak i to da će sami pisci, ako su doista veliki, ostati zapamćeni kao pisci, a ne kao nacionalni pisci jer njihova najveća snaga nije u tome da su bili *bosanski*, *bošnjački*, *bosansko-hercegovački*, *bh.*, *crnogorski*, *hrvatski*, *srpski* i drugi, nego zato što su tvorci velike književnosti. Ako ipak nije moguće univerzalno gledati književnost, a izgleda da u našim europskim kulturama doista to nije moguće, treba se, mislim, nagoditi s činjenicom da su neki pisci istovremeno i hrvatski i srpski, i crnogorski i bosanski. To, semiotički gledano, odgovara i činjenici koju smo ovdje propagirali: semioza znaka presuponira mogućnost uključivanja tog znaka, sa svim posljedicama takva čina, u određeni tip – „bosanski“, „crnogorski“, „hrvatski“ i „srpski“. Kod nekih znakova ovo uključivanje je adekvatnije, kod nekih nije.

Literatura

- Bachtin, Michaił (1982): *Problemy literatury i estetyki*, preveo na poljski: Wincenty Grajewski, Warszawa.
- Czerwiński, Maciej (2007): *Dyskursy i ich porządek w społecznej heteroglosji*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej“, 42, Warszawa, str. 247 – 268.
- Czerwiński, Maciej (2008): *Kultura jako znakotwórcza przestrzeń spotkania języków*, „Studia z Filologii Polskiej i Słowiańskiej“, 43, Warszawa 2008, str. 217 – 237.
- Czerwiński, Maciej (2010): *Gatunek jest znakiem – uwagi na marginesie dyskusji o tekście historycznym*, „Pamiętnik literacki“, z. 2, Warszawa.
- Eco, Umberto (2009 [1976]): *Teoria semiotyki*, preveo na poljski: Maciej Czerwiński, Kraków.
- Lotman, Jurij, Uspienski, Boris (1977 [1971]): *O semiotycznym mechanizmie kultury*, [u:] *Semiotyka kultury*, Warszawa, red. E. Janus i M. R. Mayenowa, preveo na poljski: Jerzy Faryno, str. 147 – 170.

Maciej CZERWIŃSKI
Kraków

LANGUAGE AND LITERARY CODIFICATION AS THE SEMIOTIC PROCESSES (THESIS)

Summary

The paper deals with various mechanisms of the language and literary codification from the semiotic point of view. The analysis points out the semiotics of certain characters which have become the most important factors of straightening the culture and its codification, since they are an important part of the process of narration. The paper offers numerous examples taken from the South Slavic and many other cultures.